

Pedig nem úgy irányították,
hanem hogy lomraktárba menjen,
de felszólt a sínigazgató,
ki eltájtoltatott egyszer engem,
hogymost javít; megint csak átvált,
de a célállomás helyét
most se térképeken keressem,
sínek között kell megtalálni,
mi az, ami oda vezet,
hol ő lámpát forgatva áll,
a fontos csomópont helyén
engem már ez a fény vezessen.

Szilágyi Júlia

NYELV – RÍTUS – EMLÉKEZÉS

az 1976-os *Korunk*-évkönyvben

A jelen szakadatlanul kisajátítja a múltat. Minden ünnep, jubileum, évforduló, megemlékezés, felidézés a maga szertartásaival hagyományt értelmez. Bizonyos értelemben hagyományt teremt. Egymást követő jelenek támasztanak fel egymásnak nemritkán ellentmondó múltakat. Minden jelen a saját céljainak rendeli alá a múltat, a saját eszközeivel veszi birtokába. Helyreállítja és felmutatja a folytonosságot, vagy ha éppen szükségesnek mutatkozik, aktuális folyamatok igénye szerint módosít rajta, szakít vele, vagy más pályára irányítja. Az utód elődöt választ, előzményeket emel ki vagy hallgat el, válogat az elődök és előzmények között, kiválasztja a történelmi készletből a neki éppen akkor és ott megfelelőt, illetve kiiktatja, megszünteti, elhallgatja, kizárja a felidezésből azokat az elemeket, amelyek nem szolgálják a kor – vagy valamely csoport – ideológiai konstrukcióit, kilógnak az éppen uralkodó eszmei keretből. A *Korunk* történetének eddigi szakaszait értelmező szándékok és konklúziók is ilyen és ehhez hasonló tapasztalatokat kínálnak. A 15+50 éves *Korunk*-történet mozzanatainak felidezésében még az sem elhanyagolandó, hogy éppen ki emlékezik és mikor. Másképp néz vissza és másra figyel az így vagy úgy elkötelezett kortárs, akit személyes emlékek fűznek múltbeli eseményekhez és szereplőikhez, nem utolsósorban pedig saját múltjához, és akit elfogultság és tárgyilagosság valamilyen aránya korlátoz vagy inspirál, meg az a mód, ahogyan a saját életét és elveit elhelyezi a ma és a tegnap között, s öngazolás és/vagy kritikai önvizsgálat igen eltérő intenzitásával. A kortárs mentális készletében a személyes múlt találkozik a közös múlttal. Ezért olykor nehéz megállapítani, hogy voltaképp mennyire tanú a tanú. Megint másképp tekint vissza és mást hív elő a múltból a többé-kevésbé gyanútlan kutató, aki sejti vagy sem, hogy objektivitásra törekvő buzgalmában legendát éltet vagy rombol, olykor érzelmeket – és ami fő! – tekin-

télyt sért, amikor bemerészkedik egy saját törvényeit követő, zárt világba, kortársak, túlélők féltve őrzött tudásának világába a maga tudásával, a mások múltját kívülről szemlélő érzelemmentes tudással, az utókor kegyetlenségével, amely éppoly törvény-szerű, mint az érintettek, bennfentesek, fő- és mellékszereplők szubjektivitása.

Mindezt az 1976-os *Korunk*-évkönyv szerkesztésekor persze nem mondhattam volna el. Ahogy azt sem, hogy folytonosság, hagyomány, örökség, törés, szakítás minden-kori formáit természetesen a nyelv uralja. A nyelv – ahogy Gadamer mondja – „*a ma-ga sokrétűségében, sokféleségében és önteremtő univerzalitásában...*”. Nem mondhattam volna el már csak azért sem, mert az utóbbinak magam sem voltam teljes tudatában. Szerkesztő- és szerzőtársaimmal együtt az uralta a tudatomat, hogy 1976-ot írunk, Romániában, tehát mindazt, amit és amennyit múltrol és jelenről elmondhatok a nyilvánosság előtt, én vagy más, ez a megkerülhetetlen téridő határozza meg. Amikor most, újabb évtizedek múltán és azok igencsak vegyes tanulságaival gazdagabban, ha nem is bölcsebben, de talán kevésbé elfogultan és a közvetlen fenyegetettségől végre mentesen, újraolvastam a KORUNK '26–'76 főcímet viselő évkönyvet, mindjárt a belső címlapon megtaláltam az első csúsztatást, mégpedig az alcímben, EGY ALKOTÓ MŰHELY FÉL-ÉVSZÁZADOS TÖRTÉNETÉHEZ. Nos, 1926-tól 1940-ig, akárhogy számítjuk, nem telt el ötven év! Nem a műhely volt tehát ötvenéves, hanem a folyóirat megalapítása óta eltelt idő tett ki 1976-ban egy fél évszázadot. Mint megannyi esetben, itt is: az igazság és a hazugság egybecsúszik. A történelmi értelmezés tehát eleve kétértelműséggel kezdődik. Egy könyvcím jutott eszembe, AZ ELMÚLT JÖVŐ, Reinhard Kosseleck a történelmi idők szemantikájáról szóló nagy hatású könyvének címe. Ez az előre- s visszalépés az időben, ez irányított, ez értette meg velem, hogy miért a nyelvre figyelek. Pontosabban az évkönyvben szereplő szerzők nyelvi stratégiáinak sokféleségére és arra, hogy mégis van a különbözőségben vagy azon túl valami közös. Valami, ami minden szövegben, szöveg fölött, szöveg alatt, szöveg között, olykor láthatatlanul, de érezhetően ott van, elháríthatatlan: a diktatúra nyelve. A nyelv, amint rejt és mutat. Cinikusan rejtteni igyekszik azt, ami van, és agresszíven rámutat valamire, ami nem létezik. A diktatúra diskurzusát maga a diktatúra, no meg az eligazodni próbáló olvasó együtt hozza létre. A diktatúra azzal, ahogy diktál, az olvasó meg azzal, ahogy olvas. A kettő között őrlődik a szerző, ámítja magát, és ezt tudja is, egzisztenciális érdeket vegyít hivatástudattal az önámítás. Meg kell felelnie a diktatúra kimondott és kimondatlan követelményeinek, ha egyáltalán publikálni akar – nem muszáj! –, és feltehetőleg el akarja juttatni mondanivalóját – ezt sem muszáj! – valamilyen címzettnek. Éppen általa, az olvasónak nevezett fantomkép által nyelvi szertartásokat működtet a beavatottság. Ez köti össze a '76-os *Korunk*-évkönyv szerzőinek életkor, célok, kultúra, eszmei meggyőződés tekintetében oly tarka táborát. Mindnyájan a nyelvre gondoltak, de nem mind ugyanazt gondolták a nyelvről, és egyáltalán nem ugyanúgy használták a nyelvet. Mindegyik hozta a maga mondanivalóját a felidézendő múltrol vagy a felidézés körülményeit megszá-bó jelenről, és mindegyik tudta, a hiperlojálístól a lázadózóig, hogy nem mondhatja el azt úgy, ahogy igaznak gondolja, ahogy emlékszik rá. Túlzás lenne azt hinni 2007-ben erről a most már szintén múltrol, hogy az akkori szerzőket közös ellenzékiesség fű-zi össze. Teljesen vagy részben szinte mind ellenzik ugyan a diktatúrát, de többnyire egymást is ellenzik. Az előbbi tétován teszik, mert nagyon indokolt félelemmel, az utóbbi kitartóan és hevesen. Ez utóbbi ellenzést, ellenérzést vetítik vissza a múltra is, ha nem éppen a múltból hozták át, eszmei örökség, tapasztalat vagy előítélet gyanánt, a jelenbe. Mert ez az emlékezőpolitika sajátos logikája. Egyesíthetné őket a közös be-

szédhelyzet. De vajon csakugyan közös-e? Ez sem egyértelmű. Csak a félelem egyértelmű. És ez a félelem éppen arra elég, hogy egyetlen percre se lehessen felejteni: a beszédhelyzetet a hatalmi helyzet – a diktatúra – határozza meg.

Nem minden szövegtípusban érvényesül egyformán ez a determináltság. Hadd idézzem megint Gadamert: „...*a nyelv alapvetően beszéd* [...], *a nyelv nem tétel és ítélet, hanem csak annyiban van, amennyiben kérdés és válasz*”. Az 1976-os *Korunk*-évkönyv beszédmódjait nem érdektelen ebből a látószögből is megvizsgálni. Mégpedig olyan beszédhelyekről kiemelt szűrőpróbával, amely beszédhelyeken a nyelvnek éppen ez a dialógus funkciója – vagy éppen a párbeszéd hiánya, a nem működés működése – figyelhető meg. Mindenekelőtt a *Korunk* történetét, pontosabban történeteit nagyon eltérő pillanatban és eltérő módon jellemző három szöveg néhány mondatát választottam ki, a folyóirat rendeltetésének meghatározásait, hogy kicövekeljem az évkönyv retorikai határait.

Az 1976-os, jubileumi évkönyv bevezető szövegével kezdeném, címe: NICOLAE CEAUȘESCU ELVTÁRS ÜZENETE A KORUNK FOLYÓIRATHOZ, MEGJELENÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL. Nagyon fontos a tipografizálás, a kiemelés, a betűtípusok szerepe ebben a ritualizált nyelvi-vizuális szerepkörben, hiszen a totalitárius rendszer nyilvánosságának egyik sajátos szövegtére az ünnepélyes alkalmakkor „küldött” üzenet, távirat, levél stb. A szöveghangulat kellékeinek, azok természetének érzékeltetése végett hadd álljon itt egy nagyon szerény szóstatiztika is: a fettel szedett, másfél oldalnyi szövegben nyolcszor fordul elő a *párt* szó, ötször (különböző szófajokban: *harcos*, *harcolt* stb.) a *harc* és egyszer a *magyar*, mégpedig a szakralizált – *a román, magyar és más nemzetiségű dolgozók* – szövegösszefüggésben. Az alaptextustól semmilyen eltérést nem tűrő nyelvi panelek, az ismétlődő fordulatok mozdulatlan és előre láthatóvá rögzítik a minden egyénit, eredetileg kerülő, a közlést éppen mint közlést lényegében tagadó retorika parancsuralmát: *hévvel küzdött, fokozott és értékes tevékenységet fejtett ki, következetesen harcolt, értékesen hozzájárult* – íme néhány példa az 1976-os *Korunk*-évkönyv egyik beszédmódjából, abból, amelyik a korszak hivatalos politikai nyelve. Éppen mert a politikai gyakorlat ritualizálta, rábízta az önálló gondolkodás felfüggesztésének, a hitvallászerű ismételtetéssel is gyakorolt indoktrinációnak a feladatát, a szakadatlan ünneplés és a szakadatlan harci készültség nyelvi kirakatát alkotja. Kizár minden olyan nyelvi viselkedést, amely nem emlékeztet a katonai díszszemléknek az ént beszipantó egyöntetűségére és az egyöntetűség céljára, az erődemonstrációra: csak az összbenyomás mond valamit, a mindent mondja, csak egész van, a részeknek önmagukban nincs értelmük, nem jelentenek semmit, a részek válnak egészé, nincs más értelmük. Így lesz nyelvi valósággá is a totalitárius hatalomgyakorlás. A jelszavak uralma a valóság fölött.

A CEAUȘESCU-ÜZENET a véleménynek mint beszéd típusnak az ellentéte. Véleménye személynek van. Itt megszűnt a személy *mint akarat és képzet*, és nincs szükség véleményre. A partikulárisnak minden nyoma megszűnt. Az álarc és az álbeszéd világa ez. Amihez a kisebbségi sajtóban súlyosbító körülményként járult (máig érezhető hatással) a hivatalos fordítók nyelvi kulturálatlansága, a kopár szókészlet, a gyakran magyartalan mondatszerkezet. Érdekes ezt az egyszerre félelmetes és groteszk nyelvi kényszerzubonyt összevetni azzal, ahogyan más-más történelmi klímában, 1929-ben és 1940-ben (akárcsak a két dátum között, évről évre, hol visszapillantva, hol előretekintve) Gaál Gábor is megfogalmazza a *Korunk* feladatát. Mindössze bekezdésnyi részletek. Az a szerepük, hogy mint az évkönyv borítójának fülszövege előbb kerüljenek az olvasó szemé elé, mint a Ceaușescu-szöveg. Az 1976-os Ceaușescu-üzenetben, ebben a szintelen-

szagtalan nyelvi masszában mintha az idő is állna. 1929-ben Gaál Gábor számára viszont, aki ekkortájt vette át Dienes Lászlótól a *Korunk* szerkesztését, a folyóirat eszményét nem a saját voluntarista akarata határozza meg, hanem éppen az, hogy „*Aktívává és mozgékonyává vált az idő*”. A világnézeti elkötelezettséget, annak akkori fokán és módján, a székfoglalóként ható, hangsúlyosan személyes szöveg valamilyen képes beszédre bízta, méghozzá olyan stílusréteg érintésével, amely a Berlinből és Bécsből érkezett szerkesztőt mint az expresszionizmus tanítványát mutatja be: „*Valamennyi igazi folyóirat egy szegmentumon tisztáz, és rendet akar a dolgok kigyulladt rengetegében, egy biztos térénumot.*” A *dolgok kigyulladt rengetege* olyan poétikai erőterében a sűrű mondatban, hogy a folyóirat (nem csak mozgalmi oldalról) sokat bírált, tudományoskodónak ítélt nyelve, az idegen szavak gyakoriságának egyeseket bosszantó, másokban komplexusokat keltő elitizmusa (*szegmentum, térénum*) mintha kiegyensúlyozódna, s az egész együtt az eleven gondolat és az újat hozó stílus izgalmaival hat. Elhitheti, hogy azt, amit ígér, „*egy új fázisú folyóirat-kultúrát*”, valóban komolyan gondolja. Ezt ígéri még a képzavar is, a „*rugalmas és eleven tükör*”, s mintha egy ismert Salvador Dalí-képre, a fák ágairól lecsurgó órákra emlékeztetne – még mindig az idő gondolatkörében vagyunk, no meg az avantgárd világában... Gondolat gerjed, akár polemikus gondolat, mindenképpen valamilyen dialógus alakul az olvasóval: személy szól személyhez.

Az 1940-es idézet A KORUNK ÉVEINEK MARGÓJÁRA sorozat utolsó darabjából való, a betiltás – szeptember 11-én jelent meg az utolsó szám! – küszöbén elmondott búcsúszó. Itt alig vannak stílusalakzatok. A helyzet – optimisták és pesszimisták szemében más-más módon – drámai, a retorika viszont korántsem színpadias. Kicsorduló érzelmek közepette józan valóságértelmezés, szikár beszéd, alig él a metaforizálás lehetőségeivel. „*Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában*” Gaál ugyanazzal a technikával illeszti össze az elvont főnevet az igei főnév szemléletességével, mint amikor, 1929-ben, a *dolgok kigyulladt rengetegével* érzékeltetett rendkívüli helyzetet, és a majd üres frázisként kongó jelzős szerkezet, a „*realista humanizmus*”, akkor – 1940-ben –, nem éppen időszerűen és népszerűen, de hitelesen hangozhatott, akárcsak a „*mitosz nélküliség*”, s ami az elkövetkező évtizedekben hol utópiaként hat, hol meg mint konformista ügyeskedés, cinikus játék a szavakkal: „*az együttélés gondolata*” éppen itt és ekkor tűnik a maga Don Quijote-i konokságával kihívó merészségnek.

Az évkönyvet szerkezetileg négy nagyobb szövegcsoport alkotja. Az elnöki üzenet, a rá adott válasz és a *Korunk*nak adományozott kitüntetéséről szóló határozat, mint jubileumi rituális beszéd különálló retorikai világ. Nem része, inkább kerete vagy háttere ennek a világosan tagolt szövegtestnek, mai, nagyjából sajtónyelv-történetinek nevezhető olvasatomban: a körülmények érzékeltetése. A KORTÁRSÁK VOLTUNK – KORTÁRSÁK VAGYUNK az, amit ígér: visszaemlékezések sora a húszas és harmincas évekre, az egykori *Korunkra* és magára a korszakra. A második tömb a *Korunk*-kutatás hetvenes évekbeli állapotát tükrözi. A harmadik, KORUNK VILÁGNÉZETE gyűjtőcímű politikai publicisztikacsokor erősen rájátszik a birtokos alakú *Korunk* főnév kettős értelmezhetőségére, azzal a sejtető szándékkal, hogy szépítsen valamit a szövegek meglehetősen sivár gondolati-nyelvi közegén. Ezeket nevezték a korszak sajtóberkeiben „*musz-anyagok*”-nak, hiszen nélkülük a kiadvány meg sem jelenhetett. Végül a negyedik, a legterjedelmesebb, MŰHELY gyűjtőnév alatt egyesíti az évkönyv legheterogénebb és egyben – de ez már akkor remélhető volt, 2007-ből világosan látszik – legtartósabb értékű részét. A négyes tagolás szigorúan elhatárolná egymástól az emlékezés rituális beszéd-készleteit (annál is inkább, mert egyik-másik elemének nincs is köze a sajtótörténeti,

illetve művelődéstörténeti esemény politikai szertartássá alakításához), ha némely spontánabb, gördülékenyebb beszédegységbe nem szívárogná be a cenzúra/öncenzúra félreismerhetetlen diskurzusa. Akár úgy, ahogy például a megemlékezés körülményeire utal a **Korunk** aláírású KÖSZÖNTJÜK AZ OLVASÓT, amikor több regiszterben próbál a kompromisszum nyelvén beszélni, normális kommunikálás váltakozik azzal az ideologikus beszéddel, amelyet olyan jellegzetes fordulatok képviselnek, mint az „*eszméi folytonosság*” vagy az orwelli *újbeszélre* hajazó: „*a párt irányítása*”.

Jóval összetettebb példa magára a – nem csak nyelvileg felemás – helyzetre a Méliusz-interjú. Tóth Sándor és Dankanits Ádám tárgyyszerű háttérismeret diktálta kérdéseire válaszolva, Méliusz József, miközben például meggyőzően igyekszik feloldani a kibékíthetetlenként sulykolt ellentétet Kuncz Aladár és Gaál Gábor között „*közös szellemi eredetük*” feltárásával, a már említett normalitás szavaival rögzíti azt az irodalomtörténeti tény, hogy „*mindkettőjük formálódására elhatározóan hatott Riedl Frigyes professzor legendás szemináriuma a pesti egyetemen*”, amivel több cenzori tűrésküszöböt is átlép, „*a polgári kultúra szellemét*” mint „*széles horizontú kultúrát*” említi, s az ekkori cenzorok közismert műveletlenségére, mint szilárd alapra építve még Márait is megidézi, no meg Gyergyai Albert Proust-fordítását, és meg is adja merészsége árát. Nehéz ugyanis mint reális helyzetismeretet, valóságelvű történelmi rekonstrukciót, a *Vásárhelyi Találkozó* résztvevőit átható felismerést olvasni Méliusznak azt a szintén *újbeszél*szerű mondatát, hogy „*...a nemzetköziség szellemében nevelkedett román munkásosztály a legbiztosabb szövetségese minden nemzeti kisebbségnek a demokratikus jogaiért vívott harcban*”. A 70-es években a Méliusz József drámai fordulatokban bővelkedő mozgalmi életrajzát ismerők jóhiszeműbb olvasatában inkább tulajdonítható a múltba menekített vágyalomnak ez a pártnyelvi dikcióba öltöztetett állítás, amely egy egész történelmi korszakban működtetett gépiesen, imamalomként, kiürült szlogeneket. Ha nem éppen óvatosságnak, elterelő hadmozdulatnak, a hivatalos elvárás – ahogy akkor nevezték: terminológiai – kielégítésének. Vagy éppenséggel, és talán ez a legvalószínűbb, a megkettőzött tudat sugallta kétféle diskurzus termékének.

Sokkal feltűnőbb a külső beavatkozás nyoma Szegő Júliának a KÉT SZERKESZTŐ KÖZELRŐL című memoárrészletén. Ő olyan szerző, aki élőbeszédyszerű közvetlenséggel fogalmaz, némely kényes vagy annak tekintett hovatartozást is nevének nevez: „*Polgári radikális beállítottságú vagyonos polgárok sorakoztak fel a munkásmozgalommal rokonszenvezők mellett*” – írja például úgy is, mint közvetlen közeli tanúja a *Korunk*-alapítás körülményeinek, s úgy is, mint a munkásmozgalommal rokonszenvező vagyonos polgár. Annál meglepőbbnek tűnhet a mai olvasó szemében, hogy azokat a prelegonárius diákokat, akik 1926-ban rátörtek a Dienes családra Majális utcai lakásán, és félholtra verték Dienes Lászlót, meglepően enyhe rosszállással „*felelőtlen elemek*”-nek nevezi! Ez az eufemizálás korántsem Szegő Júlia szépelgése volt, de még csak nem is holmi túlbuzgó cenzori idétlenkedés, hanem céltudatos történelemértelmezést közvetítő utasítás, az egyre inkább állampolitikai koncepcióként érvényesülő „*nacionalista kommunizmus*” (Cristian Preda) megnyilatkozása. Ma már kevesen tudják, hogy az 1976-os *Korunk*-évfordulót mind a budapesti, mind a bukaresti televízió műsorára tűzte. Az utóbbi kezdeményezte adás előkészítése során derült ki, hogy nem helyes, nem kell, nem szabad Dienes támadóit vasgárdistáknak vagy legionáriusoknak nevezni. A román televízió magas beosztású politikai szerkesztője fejtette ki e sorok írójának, hogy téves a minősítés, hiszen akkor még nem is létezett a Vasgárda... Való igaz ugyan, hogy – amint az

az eszmetörténész Marta Petreu kiváló Cioran-életrajzából is kiderül – a legionáriusok csúcsszervezete, Mihály Arkangyal Légiója, ezen a néven 1927-ben egyesítette Corneliu Codreanu körül azokat az erőket, amelyek már a húszas évek elejétől, Jászvásártól Nagyváradig, és egyre rendszeresebben, mint szélsőséges diákcsoportokból álló terrorkülönművek garázdálkodtak. Tehát az erőszak mint politikai gyakorlat és mint ideológia egyaránt jelen volt az akkori román társadalomban. Gyakorlóit már a folyóirat indulása idején befolyásolták a *Korunk* történetét azzal, hogy az alapító ellen elkövetett atrocitásuk közrejátszott a háromgyerekes Dienes család menekülésszerű távozásában Romániából. És azért kellett *felelőtlen elemekké* szelídülniük éppen Dienesék közeli barátjának, az események jól értesült ismerőjének tollán, fél évszázaddal a Légió megalakulása és a *Korunk* megalapítása után, mert a Ceaușescu-diktatúra ezt a hagyományt, az agresszíven idegengyűlölő nacionalizmust is beépítette a maga nemzeteszményébe, stratégiája részévé tette és következetesen megvédte a történelmi tényeket nevükön nevező értelmezés ellen. Ironikus egybeesése az évfordulóknak és történelmi fintora az egymásra találó totalitarizmusoknak, hogy éppen a jubileumi *Korunk*-évkönyvben ez az állampolitikai szándék ilyen kínos nyelvi ügyeskedés képében, mint gyilkosok kellemkedő megnevezése szerepelt, a szemantikai álruhák egyikeként.

A jubileumi rituálé szereplői közül értelemszerűen éppen a kortársak azok, akik már a visszapillantás címében, címével jelzik, hogy a saját pályájuk, életrajzuk alakulásában betöltött szerepe vagy annak utólagos értékelése felől tekintenek vissza a *Korunk*-ra és szerkesztőire. Illyés Gyula, aki G. I. szignóval a *Korunk*-ban közölte a HŐSÖKRŐL BESZÉLEK-et, némiképpen felülről és távolról – GAÁL GÁBOR MADÁRTÁVLATBÓL – látja, „*inkább szellemi mint politikai emigráns*”-nak, aki „*szívósan, mesterien*” teszi a dolgát, s akinek kétféle genealógiában is helyet talál. Családirag, szociálisan mint törvénytelen születésűt helyezi Kassák, Nagy Lajos, Veres Péter közé, társadalomszemléletét, ízlésbeli preferenciáit tekintve azzal jellemzi, hogy „*Bécsből Hatvany követeként érkezett Kolozsvárra, tehát a Nyugat és a Huszadik Század szellemi újra-születteként*”. A már említett Szegő Júlia számára a KÉT SZERKESZTŐ KÖZELRŐL látszik, és érdekes módon, éppen egy Mikó Imre – GAÁL GÁBOR OLDALNÉZETBEN – mutatja olyan baloldalinak, aki „*Nem tekintette demokratikusnak a szabadosságot, a lomposzágot, a kérkedést a modortalansággal*”. Balogh Edgár meg, mintha csak valamilyen felületes ismerősi viszonyt sugallna a PÁRBESZÉD AZ UTCÁN címmel, „*a plebejus művelődést*” szolgáló huszonéves „*szabad publicista*” és a negyvenes szerkesztő között (akit nap mint nap hazakísér a New York kávéházi „dumaposta” délutáni asztala mellől, s így beszélgetnek lapcsinálásról meg egyébekről), s akiről – vagy saját magáról? – őszintén kivallja, „*Nem mondom, hogy előítéletek nélkül érkeztem volna hozzá*”, elismeri, hogy „*Maga Gaál Gábor saját írásaival nem merült bele az elfogultságok örvényébe*”, s azt sem titkolja, ami talán bánthatta: „*Nem, a lap szerkesztésébe sohasem vont be*.” „*Kedves Korunk!*” megszólítással Déry Tibor füredi nyaralásból küld rövid üdvözlő levelet az évfordulóra, s mintha összetévesztené az egykori folyóiratot a hetvenes évekbelivel, elmereng azon, hogy: „*a Pesten kiadhatatlan »A befejezetlen mondat« c. regényem több részlete is megjelent önöknél*”, majd az aktuális *Korunk*-valóságot némiképpen túlértékelve, de sejtetve, hogy valójában ismeri a körülményeket, így zárja sorait: „*Végezetül hadd kívánjak önöknek becsületes jó munkájukhoz további sikereket s rossz harcoktól hangos világunkban békés munkalehetőséget.*”

A KORUNK FELFEDEZÉSE – a művelődéstörténész Dankanits Ádám adta ezt a címet egy több szakaszban végbement befogadástörténetnek. Utókor, utóélet, utódok: egy az emlékeiket felidéző kortársakétól merőben különböző érzelmvilág és gondolkodás-

mód, tapasztalati tőke nemzedéke veszi birtokába vagy utasítja el azt, amit – tetszik vagy sem – örökölt. Dankanits előbb az „*elvontnak, racionálisnak, hidegnek*” érzett *Korunk*-nyelvet és szemléletet tartja magától idegennek az ötvenes években, mert „...*hiába kerestem ezeken a hasábokon azt a túlfűtött lokálpatriotizmust, amelynek szükségét éreztem akkor-tájt (s amely mögött csak később pillantottam meg népszerűséghajhász ügyeskedés és mondani-valóhiány gyakori működését)*”. A lokálpatriotizmus sok mindennek gyűjtő- és fedőneve itt. Mint hiányérzet vagy mint követelmény, mint számonkérés vagy mint elutasítás háttere, a legkülönbözőbb megfogalmazásokban végigkíséri a folyóirat történetét, a jubileumi évkönyvben is fel-felbukkan. Gaál Gábor már egy azóta mindinkább ismerős vád, az idegenség vádjá ellen védekezve jelentette ki annak idején, hogy a *Korunk* „*Az Apáczai Csere-féle funkciónak a valóraváltásából él, amikor [...] az idő világitótornyait nézi, s a kor Descartes-jait szólaltatja meg – magyar nyelven, itt, erdélyi földön*”. Ezt a józan hitvallást nem csak a második, húsz évvel későbbi *Korunk*-olvasatáról beszámoló Dankanits fedezi fel, de idézi Balogh Edgár is, mintegy önmagával, azzal az énjével vitatkozva, aki másfelől még utólag is, 1976-ban (a Charta 77-et közvetlenül megelőző történelmi pillanatban!), a *Korunk*-kutatás céljaként jelöli ki azt, amit számára, úgy látszik, mindenkor „...*a pártossá válással egyidejű, sőt azzal valójában azonos népi-nemzetiségi szerepvállalás*” jelent a folyóirat történetében. Nagy jövőjű nyelvi esemény ez: kétféle kollektívizmus diskurzusa találkozik. Kísérlet – nem is sikertelen kísérlet – kétféle nyelvi szertartás egyneműsítésére. Mintegy replikaként, éppen nem logikátlan szimmetriaelvnek engedelmessé, kiegészíti és ellensúlyozza, akarva-akaratlan tehát legitimálja a román állampolitikai kurzus és diskurzus ekkor már fő tendenciáját. Az idézett mondatföredék, két beszédmód ideológiai egymásra vetülése, egyfajta ideológiai szervátültetés. Korántsem véletlenül, kiegészül különben a *Korunk* Dienes-korszakának olyan jellemzésével, mintha az pusztán a Gaál Gábor által meghaladott tehertétel, legyőzött örökség volna. Ugyancsak ebben a jelzőket halmozó stílusban kapja meg, kétfelől is, mozgalmi karakterisztikumát ez az értékelés, amikor Balogh Edgár azt állítja, hogy „...*egy anacionális, tájtól és néptől távol álló, világpolgári utópizmusában absztrakt [...] eklekticizmusból*” kellett G. G.-nek magát és a *Korunk*-at kiszabadítania. Egy-egy ilyen jelző-halmaz többnyire harcmódot képvisel (harcias is, meg modoros is), és szemmel láthatólag nem zavarja a rozsdamarta fegyverzet hordozóját, hogy ez a szedett-vedett el-lenségkép aligha viselheti egyidejűleg és „...*általában a liberalizmus és dogmatizmus*” leg-kevésbé sem rokon vonásait. Eszmetörténészszemmel és a vállalt feladatnak megfelelő (nem csak) politikai kultúrával Dankanits Ádám viszont meglátja az *ős-Korunk*-ban azt, ami valóban sajátja, a szintézist, és fel is tudja mérni, milyen „*sokat tett a művelődés bántó dichotómiájának oldásáért*”, s hogy félreértés ne essék, pontosan megfogalmazza, miről van szó: „...*a kultúrában mindenkor kísértő és mindenkor csonkító végeletek sajtótörténeti múltunkban talán a Korunk esetében mutatkoznak a legkevésbé*”. És ami egy nem deklarált polémia érveként hangzik, ellenvetésként nyílt és burkolt vádakra: „*A helyinek volt helye a Korunkban, de sohasem vált kizárólagossá, és ez, szerintiünk, érdem.*”

A nemzeti kommunista célkitűzéssel mintha szembemenne, esetenként párhuzamosan haladna (és nem csak a '76-os *Korunk*-évkönyvben), többféle, nem ideologikus idióma keresése. Nem utolsósorban úgy, hogy például éppen a *Korunk* történetének különböző szálait felfejtve, a kutatás kiderített, ismertté tett és a lehetőségek szabta határon belül értelmezett tényeket, felhívta a figyelmet azok nyelvi megjelenítésére is. Fontos ez, annál is fontosabb, minthogy egy bő emberöltő alatt felnőtt nemzedékeknek aligha lehettek – jószerével ma sincsenek – hiteles ismeretei a közelmúltról, nem

is épülhetett fel bár a puszta tényeket a maguk helyére illesztő történelmi folytonosságtudatuk, hiszen koronként hol jobbról, hol balról éber eszmecsöszök gondoskodtak az egyoldalúság és elfogultság kontinuitásáról. A nyelvi panelek tehát kialakultak és rögződtek anélkül, hogy az azokat átvevő és használó korosztályok számára – leszámítva egy magát minden gáton és tiltáson átverekedő elitet – adott lett volna a hitelesítő vagy legalább kételynek, a mérlegelésnek helyet adó tudásháttér. A KORUNK-KUTATÁS gyűjtőcím alá csoportosított tanulmányok ezt a bántó és zavart okozó hiányt voltak hivatottak – egy-egy jól körülhatárolt témakörben – pótolni. A korszak tudományoskodó blablájától csakúgy, mint a közérthetőség demagóg védjegyével ellátott vulgarizálástól markánsan elütő, szabatos kutatói nyelv jelentkezik a jubileumi *Korunk*-évkönyvbeli, már említett Dankanits-tanulmányban. Mózes Huba pedig A KORUNK INDULÁSÁNAK ÉS FOGADTATÁSÁNAK DOKUMENTUMAIBÓL közöl, illetve idéz néhány valóban fontosat. Kevéssé ismert adatokról van szó a húszas évek közepének – nem kizárólag erdélyi – magyar sajtójából. A hetvenes évek derekán a romániai kutatók számára nehezen hozzáférhető anyag revelációként hatott mindazokra, akik nem voltak kortársai a *Korunk* indulásának. Az utókor számára nem lehetett érdektelen a fél évszázaddal korábbi sajtónyelv sem, az irodalmi folyóirattól a napilapig. A szerző a *Nyugatból* Hevesy Ivánt idézi, aki benyomását a *Korunk* első három számáról három jelzővel illeti: „*elvéven, változatos és érdekes*”, a meghirdetett programot pedig, és azt, amit ebből az első számok beváltak, Hevesy úgy értékeli, mint ami kiemelkedik „*vidéki, erdélyi helyzetéből*”. Ami az akkori erdélyi vidékiséget illeti: az *Új Kelet* recenzense például láthatólag nem érti Dienes pluralizmuseszményét, kifogásolja ugyanis a „*divergens eszmekörök*” jelenlétét „*ugyanazon folyóirat hasábjain*”. Ezzel szemben az *Erdélyi Irodalmi Szemle* elismeri a „*tetszetős formát*” és a „*gazdag tartalmat*”, de egységes világnézetet tulajdonít a *Korunk*nak, és ez „*a bosevizmussal rokonszenvező oktobrista forradalmi szellem*”. A *Szabad Szó* szerint – mai olvasó számára már megint ismerős szabadsága ez a szónak! – az új folyóirat „*Veszedelemesebb a durván megnyilatkozó szociáldemokrata uszításnál: mert tudományos és szépirodalmi mezben kér és nyer bebocsáttatást a lelkekbe*”. Következésképp „*csak rozsdá lesz a kultúránkon, dinamit a meggyőződéseink fala tövénel és a kereszténységet mállasztó törekvés*” – összegez a P. K. szignóval jegyzett szemleciikk. Egészen másképp olvas és értelmez a *Magyar Kisebbség* recenzense, az ő véleményéből a hetvenes évekbeli kutató azt emeli ki, hogy a *Korunk* „*az olvasónak egy harmonikus, egységes képet nyújt a társadalomról*”. Ezt tekintí hézagpótlónak h. j. az *Ellenzékben*, és kissé adysan, patetikus stílusban emeli ki egy ilyen folyóirat fontosságát „*egy vérrel, könnyel, átokkal terhes*” korszakban.

Feltűnően sok az idézet. Sugallatos beszédmód! A sajtó- és irodalomtörténeti tanulmányok, de még az eszmetörténeti, képzőművészeti vagy esztétikai tanulmányok nyelvén belül is az idézetek a közvetett közlés, a kerülő úton érkező információ eszközei lehetnek a lefojtott, tiltásokkal terhelt, agyonellenőrzött szellemi életben. Valóságos zárványt alkotnak egy-egy tanulmány nyelvén belül, megszólaltatnak valamely elhallgatott vagy elhallgattatott világot, esetleg a letagadott múltat vagy egy másik, a hivataltól, az egyedül érvényesnek vagy éppenséggel kötelezőnek számítótól eltérő nézetet. Az *altera pars* néma világa szólal meg az idézetekben, vagy az is szóhoz jut. Ki tudná ma megmondani, mit gondolt az évfordulói évkönyv olvasója, amikor KIERKEGAARD ÉS TAVASZY című tanulmányában Gáll Ernő a fiatal Lukácsot idézi, 1910-ből, A LÉLEK ÉS A FORMÁK-ból éppen ezt?: „*Kierkegaard azt mondta mindig: én becsületes akarok lenni. És ez a becsületesség nem jelenthetett kevesebbet, mint a kötelességet – a legtisztábban értelmezett – köl-*

tői principiumok szerint élni az életet: a választás kötelességét és a végigmenés kötelességét minden úton és minden választúton.” Vagy amikor Bretter György ugyanebben az évkönyvben FICHTE ESZMÉNYI ÁLLAMÁ-ról értekezik, és úgy él a citátum mint szubverzív nyelv lehetőségével, hogy ilyesmit is idéz Fichtétől: „*A nép szemében a kormány becsapása már nem bűn, hanem a megengedett és dicséretes önvédelem a közös ellenséggel szemben.*” De ha – ami valószínűtlen – csupán az olvasó tudatában alakul szubverzív üzenetté az egyébként sem egészen ártatlan idézet, mindenképpen végbemegy a jelentésstanin messze túlmutató, magatartást alakító folyamat. Akárcsak a régi *Korunk* képzőművészeti anyagát ismertető tanulmányában Kántor Lajosnak, aki meg Kandinszkijt idézi: „*Az iffúságnak el kell hagynia a »Vagy – vagy« megmerevedett közegét, hogy ezt az »És« rugalmasabb közegére cserélje fel.*”

Egy olyan tan, amely ezt tűzné ki célul, valóban a humanitás elmélete volna.”

Láthatóan minden a nyelv körül forog. Mindenki keresi. És megtalálja vagy sem, esetleg újrateremti a kor és a maga, valamint a kettő közötti saját nyelvet, az egyénit, mert felismeri, hogy veszélyben van, halálos veszedelemben az egyén és a nyelv, hiszen elválaszthatatlanok, együtt, egymás által élnek, és együtt pusztulnak, ha a hatalom nyelve mindent, személyt és beszédet és elnémulást magába olvaszt, eloroz, sajátjaként használ, kiürit azzal, ahogyan ritualizálja. Ezért Sütő András a történelmi-erkölcsi botlásokból kifelé tapogatózóban kiáltja, stilizált és a kánonok kánonjától szakralizált szerepet, a Megváltót választva, a parafrázist: ENGEDJÉTEK HOZZÁM JÖNNI A SZAVAKAT (JEGYZETEK A PORBAN). A nem csak irodalmi határkönek szánt műből egy fejezet, a második rész, a jubileumi *Korunk*-évkönyvben jelenik meg. És ugyanitt Szócs Géza kérdése: MI A VERS? is elhangzik, korábbi és későbbi kérdések sorát szaporítja, valamilyen folytonosságot kíván szolgálni töresek és szakítások közepette. TÁRSALGÁSSZEMIOTIKA – Egyed Péter visszatérő és visszakérő társadalmi formakeresése – milyen forma? – milyen társadalom? – a társalgási nyelvet próbálná visszaperelni, éppen mert a magánélet és a társas érintkezés is halódik. Nos, mindez együtt és külön-külön – egy évforduló ürügyébe csomagolva a folyóiratkultúra megmentésének be sem vallható szándékát – bevilágít a korszak sötét szegleteibe, hogy kiemlje és a tanúk emelvényére, elvesztett helyére tessékelye vissza ezt a tetszhalottat, a nyelvet, hadd mondja el, amit tud, ha van, akit érdekel, kortárs vagy utókor. Gáll Ernő a filozófia nyelvét a közírói diszkurzussal elegyítve, ideologikusan próbálja visszaszerezni Kierkegaard-t és Tavaszyt, visszakérdzkedve maga is a bölcsélet messze távolodott világába, Imreh István a történelmi múlt nem mitizált területeit próbálja visszahódítani a tudomány számára, Rácz Győző az avantgárd ideologikus olvasatában igyekszik összebékíteni a kultúrpolitikus szempontjait a kutató ambíciójával, ami szintén a nyelv egyfajta államosítását jelenti esztétikai mezben.

Lépten-nyomon a kifejezés, a beszéd, a gesztusok és szavak elpártolásáról van szó. Aradi József egyenesen A SZÖVEG ELTÉRÍTÉSÉ-ről ír igen elmés esszét. Eltérített szavakat kell visszatéríteni rendeltetésükhöz, s ennek gyakran csak a látszata valósul meg. A megvalósult látszat is, vagy éppen és elsősorban ez, politikai szomorújáték: valóság és látszat allegorikus helycseréje ez az ünnep. Egy állandósuló ürügy a sok közül. A zsarnokság az emlékezés/felejtés hétköznapjait átfesti ünneppé, hogy értékeket sajátíthasson ki, és legitimálja magát velük. Azért átderengenek a rituális lepleken valóságfoszlányok is, letagadhatatlan tények, megmásíthatatlan ellentmondások. És talán érdemes a nyomukba eredni.